

ADALÉKOK KOCSI CSERGŐ BÁLINT ÉLETÉHEZ.

Kocsi Csergő Bálintnak, a magyar protestánsok »keserves évtizede« monographusának sorsáról nem sokat tudunk. A hálátlan utókor megfeledkezett arról, hogy följegyezte volna élete lefolyását annak, a ki annyi martyr-társának életrajzát megírta. Az övé maig sincs megírva.

Az újabb időben két közlemény foglalkozott vele.

Az egyikben *Thaly Kálmán* — a Századok 1885. évf. 1-ső füzetében — azt állította róla, hogy élete vége felé Bottyán János kurucz generális titkárja volt s hogy túlélte a szatmári békekötést. A másikban — az Irodalomtörténeti Közlemények 1891. évf. 42. s. köv. 1. — *Révész Kálmán* ezt korára való tekintettel kétségbe vonván, mint új adalékot közli, hogy 1693—1696. újra (másodsor) tanár lett Pápán s hogy 1698-ban lelkipásztor volt Pázmádon.

E cikkek írói egy értelemmel állítják, hogy *Kocsi Csergő Bálintról a gályarabság után mindeddig semmit sem tudunk.*

Ezt nem írhatom alá. Nem, mert Kocsi Bálintot Helvecziából hazatérte után nem veszjtük el egészen szemünk elől; tudományos műveink és kézikönyveink megemlékeznek arról, mi lett belőle tovább. Nehogy tehát valaki olyan hézagok kitöltése végett kezdjen kutatni, a melyek tényleg nem léteznek, mert már rég ki vannak toltve, e füzetek olvasóinak figyelmét a következőkre hívom föl.

Szikszai Pál, balatonfő-kajári ev. ref. lelkész, a dunántúli ev. ref. egyházkerület történeti emlékeinek egyik legszorgalmatosabb gyűjtője, »A mezőföldi esperesség története« czimű dolgozatában az esperesek életrajzát ezzel kezdi.¹

»1-ső Prosenior Kocsi Csörgő Bálint 1686-tól 1694-ig lepsényi pap, kiről az egyház JKönyve azt tartja, hogy *Mező-örsi* papságából a török által elkergettetvén, minekutánna a *Győri* új városban másfél évig bújdosott és lappangott: lett a *lepsényi* egyház szolgálatjára hivatala, hol ezen gondos T. atya 7 eszten-deig predikátoroskodott. — Az 1693-ik évi püspököt választó gyűléskor mint veszprémi traktusbeli Prosenior és lepsényi pap említették, a ki itt hívatott meg a pápai egyháztól s rendeltetett is a V. Consistorium által a pápai gymnasium igazgatójával.«

Ime tehát nem veszjtük el szemünk elől; Szikszai Pál majd három évtized előtt megírta, mi lett belőle tovább. Az ő közleménye szerint ugyanis az 1680-as évek elején Mező-Örsön volt lelkipásztor, innét 1684. végén, vagy 1685. elején üzetett volna ki s másfél-évi bújdosás után 7 évig lakott volna Lepsényben.

¹ A dunántúli h. h. ev. egyházkerület egyházi névtára 1863. évre. Szerk. Mező Dániel, tapolczafői lelkész. 26. 1.

A dolog azonban nem egészen így áll.

Szikszai Pál kombinációját elhamarkodva, talán csak mások pontatlan tudósítása után írta le. Kitént ez azonnal, a mint szokásom szerint az első kútfőhöz mentem vissza.

Először is mező-örsi papságának a nyomait kerestem. De *Mező-Örsön nem tudnak róla*. Ennek a száz évig elnyomva volt ev. ref. egyháznak nincsenek abból az időből sem anyakönyvei, sem jegyzőkönyvei. Hogy voltak s csak később veszték el, az kétséget sem szenved; hézagos feljegyzéseikben, *Zsoldos Sándor* lelkész úr tudósítása szerint, van róluk említés, meg van írva, hogy hogyan veszték el és hogy visszaszerezhetők nem voltak. K. Csergő Bálint emlékét azonban hiában keressük. Lelkészeik névsorát az újabb krónikások annyi időre visszavinni nem tudják.

Lepsény felé fordultam azután. Itt Tóth Ferencz, pápai főiskolai tanár, majd dunántúli ref. püspök szerint ennek a századnak az elején még megvolt a régi jegyzőkönyv s ő abból egy pár ide vonatkozó sort ki is jegyeztetett.¹ Ide személyesen mentem s fáradságom nem veszett kárba. Az egyház agg lelkésze, *Horváth Mihály*, kiérdemült esperes, a legszívesebb készséggel bocsájtotta rendelkezésemre az egyháznak jegyzőkönyveit, a melyek 16 lelkipásztor emlékét tartották fen.

Az első 12-nek nevét s lelkészkedésük idejét Szikszai Nagy Sámuel jegyezte fel, a következőkét magam szedegtettem ki.

Szent Miklósi Benedek	1640-től	szolgált	35 évig
Debreczeni Németi István	1676-tól	»	12 »
<i>Kocsi Csergő Bálint</i>	<i>1688-tól</i>	»	7 »
Endrédi Dániel	1694-től	»	1 »
Patai S. András	1695-től	»	1 »
Szeli Sámuel	1696-tól	»	2 »
Békési András	1698-tól	»	2 »
Komáromi S. István	1700-tól	»	7 »
Váczi Katona Mihály	1707-től	»	20 »
Edelényi András	1727-től	»	12 »
Bilkei János	1739-től	»	2 »
Takátsi György	1741-től	»	31 »
Szikszai N. Sámuel	1770-től	»	33 »
Láczai József	1805-től	»	1808. V. 16-ig
Szászi József	1809. III. 7-től	»	1851. II. 13-ig
Horváth Mihály	1852. III. 9-től. ²		

Az első legrégebb jegyzőkönyvet, a mely egyszersmind anyakönyv is, Kabai Márton iskolamester 1677. szept. 7-én ajándékozta

¹ *Tóth F.* kéziratgyűjteménye a N. Muz. 1043. qu. hung. II. kt. 95. lev.

² Elhunyt 1892. január 15-én.

az egyháznak, a mely azt 1698-ban köttette be egy talléron. 2-r., két újjnyi vastag, elég jól van conserválva. Ebben Kocsi Cs. Bálint jellegzetes, szép írásával a következő feljegyzés található.

»Anno 1687. mensis Februarii 8 die minekutánna az nagy győri kapu előtt valami hamis török rabok, úgymint Budai Bal aga, esztergomi betsér, meghurczoltanak, kocsimat Mezző-Eörsig elhajtották, ezen felül Fejérvárott az budai bassa előtt elárulának, *kénszerítetttem Mezző-Eörsrül elbújdosni*, — és minekutánna az győri Újvárosban kicsiny híján *másfél esztendeig* sok költ-séggel, betegségben számkivetésben nyomorgottam volna, Isten is az keresztyenség fegyverét a fejérvári törökök ellen is győzdel-messé tette volna s az áruló pogányságot Fejérvárból is kigyom-lálta, kigyökerezte volna s az ott tájon való szegénység is haza szállott volna: *lett hivatalom az lepséni ecclesia szolgálattýára* és tisztel. Losonci Farkas János senior urunk atyai gondviseléséből s az egész szent társaság s gyülekezet megegyező akarattýából anno 1688. mensis August. 19. die az lepséni ecclesia házában *beszállottam* Somogyi Mihály fő-, Szabó István német-bíró-ságában.«

Nem 1686-ban ment tehát K. Csergő Bálint Lepsénybe és 1693. őszéig nem hét évet töltött ott lelkipasztorkodásban — mint a két Szikszai helytelenül kombinálta, — hanem oda ment, mint maga feljegyezte, 1688. aug. 19-én és így csak öt évig hirdethette egy-házának az ígét. A datumokban nem tévedhetett, mert nem feledé-keny öreg korában, nem elsielve, nem később jegyezte fel ezeket az adatokat, hanem férfikorának legjava idejében, figyelmes gon-dossággal, röviddel az események lezajlása után.

Tény, hogy Fehérvár 1688. május 19-én hódolt meg; a török visszahúzódván, a körül lakó szegénység a nyár folyamán — mint ő mondja — haza szállhatott. Augusztusban már a lepsényi ref. egyház arról is gondoskodhatott, hogy lelki szükségsei kielégít-teszenek és meghívhatta Losonci Farkas János közvetítésével előbbi papja, D. Németi István¹ szenvedéseinek társát, a másfél év óta bújdosó K. Csergő Bálintot. Ez eljöhett 1688. aug. 19-én;

¹ Németi Istvántól ez a feljegyzés olvasható az anyakönyvben. »A. 1676. Marcii 18. Ego Stephanus D. Nemetj [Későbbi jegyzet: ezen Némethi István volt fogsága előtt nyárádi prédikátor; a fogságból más, ott senyvedő prédikáto-rokkal kiszökött s úgy jött szerencsésen Lepsénybe. Lampe Hist. Ref. in Hung. pag. 813.] ex miserrima captivitate Eberhardiensi eliberatus, magni pastorum orthodoxorum persecutoris illius Georgii Szelepcseni, archiepiscopi Strigoniensis, saevissimas manus vitare volens, ex consensu fratrum peregrinationi me commisi et generoso p. m. *Francisco Botlka de Széplak volente Lepsenyinum pro refugio veni*, ubi valetudinarius cum aliquot dies commoratus fuisset, rev. dominus *Benedictus Sz.-Miklosi, pastor Lepsenyiensis*, simpliciter ecclesiae valedixit, sic vocationem in hanc ecclesiam Lepsenyiensem legitimam ad me instituerunt et sic Deo et ecclesiarum ref. antecessoribus volentibus me commisi ad munus ecclesiasticum Leps. peragendum. Vocationeque legitima praemissa veni Lepse-nyinum A. 1676. Marcii 18. Judice primario Michaelae Szabo, altero Stephano Gondan.«

de előbb nem. Ha előbb nyert volna itt alkalmazást, a hadak előtt kénytelen lett volna ő is a menekülő földnépével együtt elfutni, s ha a sok bújdosás által meg nem törve visszazállt volna velök újra, a helyett, hogy békésebb tájakon keresett volna nyugodalmas lakozást, nem mulasztotta volna ezt is följegyezni, mikor mező-őrsi meghurczoltatásáról s győri bújdosásáról emlékezett.

Öt évi lelkészkedésről tesznek tanúbizonyságot az anyakönyvek is.

Ezeknek vezetését már az 1576. Herczegszőlősen hozott 23-ik kánon elrendelte¹ s a lelkipásztorok a XVII. század folyamán általában kötelességöknek ismerték. Ennek K. Csergő Bálint is eleget tett; ebben az egyházban ő először. A jegyzőkönyv közepére írta az újszülötteket, hátrább az elhunytakat, végül a házásokat. Az utána következő lelkipásztorok folytatták a sorozatokat, míg a könyv betelt, és ekkor a megszorodott feljegyzendők részére külön jegyzőkönyvet és ugyancsak külön keresztelési, temetési és esketési anyakönyveket készítetttek.

K. Csergő Bálint a keresztelési anyakönyv fejezeteül ezt írta:

„*Nati et Baptisati. Nomina Baptismate Sacro tinctorum in Ecclesia Lepsenina Ministerio Valentini Csergő Kotsi inde ab Anno 1688.*“

A megkereszteltek száma az ő idejében:

1688. évben	1— 4	szám alatt	...	...	...	...	4
1689. »	5— 36	»	»	...	...	...	32
1690. »	37— 72	»	»	...	...	...	36
1691. »	73— 99	»	»	...	...	...	27
1692. »	100—130	»	»	...	...	...	31
1693. »	131—162	»	»	...	...	...	32

Az elsőt 1688. szeptemb. 3-án keresztelte meg, az utolsót, a 162-diket, 1693. okt. 14-én. A legközelebbi keresztelést utóda, Endrédi Dániel 1694. márcz. 10-én jegyezte fel.

A temetési anyakönyv címe „*Demortui.*“ Elhunyt pedig:

1688. évben az	1— 7	szám alatti	...	...	...	...	7
1689. »	a 8—16	»	»	...	...	...	9
1690. »	a 17—25	»	»	...	...	...	9
1691. »	a 26—44	»	»	...	...	...	18
1692. »	a 45—69	»	»	...	...	...	25
1693. »	a 70—86	»	»	...	...	...	17

egyháztag.

Az első három évben nincs kitéve sem a halálozás, sem a temetés napja. 1691-ben a 44-dik szám alatt »ez előtt egynehány

¹ V. ö. »A dunántúli ág. ev. egyház 1598. lörvénykönyve« cz. munkám 42—43. l.

esztendőkkel Istenben kimult öreg Szűts Miklósné« kegy-adományáról van emlékezet,¹ — az 1688—1693. Kocsi idejében elhaltak száma tehát nem 86, hanem 85, majdnem csak fele az ugyanazon idő alatt szülötteknek. Az utolsó temetés 1693. október 22-én történt.

Az esketési anyakönyvet így kezdte Kocsi B.:

„*Nomina Conjugum inde ab Anno 1688. in Ecclesia Lepse, niensi Ministerio Valentini Csergő Kotsi Copulatorum.*“

A följegyzések szerint megesketett:

1689. évben	1— 5 szám alatt	... ..	5 párt.
1690. »	6— 9 »	» »	4 »
1691. »	10—13 »	» »	4 »
1692. »	— »	» »	8 »
1693. »	— »	» »	2 »

1688 őszén házasság nem kötött; az első esketés volt 1689. ápril 18-dikán, az utolsó 1693. május 26-dikán. 1692. és 1693. a sorszámok el vannak hagyva.

Kiterjedt Kocsi Csergő Bálint gondja arra is, hogy megírja *egyháza krónikáját*. Feljegyezte évről évre nemcsak azt, mi volt az ő fizetése, kit, mennyiért fogadtak mesternek, az egyház középületeit mikor, hogy tatarozták stb.; de megemlékezett ezenkívül az egész község viszontagságairól is. Amazok is érdekesek, nemkülönben fontosak azok az intézkedések is, a melyeket a község a közerkölcsiség érdekében saját hatáskörében teljesített, de nem lehet elvitatni azoknak a sötét színekkel festett képeknek hatását sem, a melyek a fel és alá vonuló hadak szarolását, egyes hatalmasok önkénykedését, a szegénység sarczolatását oly élesen rajzolják. Kocsi nem hallgatta el, a mit meg kellett róni; leírta, hogy nyögött a föld népe a fegyveres békének reá nehezedeő sulya alatt s hogyan aknázták ki a sarczolásra kedvező alkalmat a saját hasznukra Pálffy Miklós gróf és mások.

A jegyzőkönyvben ezeket a leveleket később valaki összeragasztotta. Talán akkor, midőn a kath. püspökök visitálásának idején a legcsekélyebb ürügy elég volt arra, hogy a protestáns egyházak a legkegyetlenebb üldözéseknek legyenek kitéve, hogy

¹ Elég érdekes, hogy ide tegyem.

»Az öreg Szűts Miklósné ezelőtt egynehány esztendőkkel Istenben kimulván, hagyott volt az lepseni ecclesia szükségére két akó bort, mellynek edgyik akóját — úgy mondgya az fia, Szűts István, hogy Tiszt. Nemethi István uram idejében megadta borul, az másik akójáért penigh Anno 1692. Mensis April. 20. die, midőn három forinton járna az bornak akója, ugyan fellyebb megh nevezett Szűts István, az megholtnak örökösse, Kotsi C. Bálint Praedicatorságában az ecclesia ládájában tett le Fl. 1. den. 50., mellyet közönséges tettszéből adtunk az szombathelyi tömlőczből szabadult három atyafiai váltságában, ugymint

Peleskei Péter, Sz.-Györgyvölgyi,

Herenái István, Szent-Péteri ecclesiák ministerinek és

Vetsei András, Szent-Péteri scholamesternek die 22. April. Anno 1692.«

megfosztassanak papjaiktól, tanítóiktól, hogy elszedessenek templomaik, iskoláik, egyéb középületeik és minden javaik. Ilyen időben nem lett volna tanácsos a furor theologorum mellé a hatalmasok személyes boszuját az effélékkel magok ellen felidézni. Az előd igazmondásáért könnyen beverhették volna az utód koponyáját.

Az egyház annalesi im itt következnek.

1688.

Voltunk ez esztendőben az egész ecclesiával együtt az rajtunk quártélyozó Pálffy Károly hada miatt kimondhatatlan szorongatásban, sok rendbeli kárvallásban. Az német quártélyon fellyül készpénzül az szegénységnek kellett flor. 1100, tizenegyszáz forintot fizetni.

Az istállónak Szőke Péterék felől való fala, az háznak és boros kamarának fedele megújítottak.

Anno 1689. mensis Martii 12. die.

Vitaris István főbíró, Harsadi György németbíró lévén, az ecclesia szolgálattýára való conventionk lett ilyen renddel az ecclesianak szorultságához képest:

Pénzbéli fizetés flor. 25.

Buzabéli fizetés kila 20.

Fahordás,

Szénatakarás,

Őszi, tavaszi szántás

az régi mód szerént.

Fadgyu egy forint árra.

Egy kősó.

Ezen bírák idejében semmi egyéb nem épült, hanem az schola és ló istálló fedele újított s a káposztáskert karóval és tövissel kerítettett.

Holnaponként fizetett az szegénység portioban 80 forintot.

Szetsódi Pállal az scholamesterségre való conventioja az ecclesianak ilyen renddel volt:

Pénzbéli fizetése fl. 7.

Gabona » kila 7.

Három kila alá való őszi szántás.

Egy hold köles.

Minden pár ember egy kenyeret, másfél font hust, vagy egy tyukot, vagy egy disznólabot tartozik adni.

Anno 1690. mensis April. 8. die.

Gondan István főbíró, Toth Mihály németbíró lévén, istenezen, kegyesen vigyáztak mind az ecclesia szükségére, mind penig az falu gyámolítására, takargatására.

Az ecclesia-ház körül az akót és az szűrűskertet egy napon mind új kerítéssel megkerítették.

Az időnek mostohaságához képest az szegénységnek hurczoltatása miatt pénzbeli fizetésünk ez esztendőben is fl. 25., buza kila 25, az melyet az ő idejében úgy is szolgáltatnak be, hogy summásan, nem részenként lett. Fahordás, szénatakarás, őszi, tavaszi szántás, fadgyu, só az régi mód szerént.

Volt ez esztendőben is nagy szorongattatása az szegény falunak. Portiot in parata pecunia kevéssel fizetett alább fl. 700, hétszáznál; téli quártélyon gróf Gabriani legiobol való horvátokat tartott; az fel s alá járó hadak condescensiojával felettébb terhelte. Az biráknak az zabolátlansághoz szokott alávaló emberek miatt is sok nyughatatlanságok és tusakodások volt. Az szegénység mind az földes uraknak, mind az királynak minden termésének nonáját, decimáját, sok rendkívül való robottal és szolgálattal együtt kényszerítettetett adni.

Szetsődi Pál ez esztendőben is az fellyül megírott conventiora volt az schola mester.

Anno 1691.

Nostori Péter főbíró, Fábján János németbíró igen szorgalmatosan mind az ecclesia részéről megfeleltének tiszteteknek; az predicatori házhoz való szükséges dolgokról is nagy gondjok volt.

Az szűnhetetlen hadak miatt nem szűnt meg ez esztendőben is az szegény községen való nagy huzás-vonyás. Az sok quártélytartáson fellyül mindenféle való szolgálaton kívül csak az summás portioja ment az szegény falunak 714 fl., hétszáz tízennégy forintokra, bitangot fizetnek egyszer fl. 62, hatvankettőt.

Az ecclesia conventioja volt az fellyebb megírott esztendőbéli mód szerént.

Ezek az sok félen való zaklatás miatt az ecclesia-házak körül semmit sem építettek, noha igen szükséges lett volna. Az falu pinczéje mindazonáltal ezek szorgalmatosságából építetett meg.

Anno 1692.

Szalai István törvénybíró, Szűts István németbíró nagy kedvetlenséggel viselték bíróságokat.

Az fel s alá járó s quártélyozó hadak miatt volt az szegény föld népe ez esztendőben is nagy nyomoruságban.

Ezek bíróságában pro anno 1693 inchoative a 12. Martii az predicatorral való conventioja az ecclesiának állott meg 30, harmincz forintban és ugyan 30, harmincz kila buzában; az scholamesterrel, Szetsődi Pállal pedig 10, tíz forintban és 10 kila buzában.

Ezek idejében semmi oly derekas épület nem ment véghez, hanem nagy sok ösztönzéssel az veteményes kertnek felit új

sövénynyel fonyatták, az udvar-falnak egy darabját karóval és ajtóval gyámolították.

Az Úr szombatnak megrontóinak, az szidalmas (Isten nevét) káromlóknak s egyéb gonoszságban élőknek majd semmi zabolája nem volt.

De az nagy huzás, vonyás, portioadózás, bitangfizetés akár az birák gondviseletlensége, akár az idők felfordultsága miatt igen bőségesen megvolt.

Pálffy Miklós gróf ő nagysága veres hajdukból álló gyalog hada Veszprém vármegyében lévén téli quártélyban, sok szorultságot szerzett ebben az helyben lévő szegénységnek is. Önnön maga az generalis az itt való quártélyt magának vévén, az szegénységnek az reájok limitalt $13\frac{1}{2}$, tizennegyedfél portiot hét holnapokra szárazpénztül — négy holnapra tíz-tíz, három holnapra kit hat-hat, kit több forintokkal — kellett megfizetni, ugy hogy csak az hét holnap portionak summás fizetése állott meg 837, nyolczszáz harminczhét forintokban. Ezen fellyül az generalisnak discretioiban kényszerítették adni többet 85 kila abraknál, kit magok zsákjaiban magok szekerein Győr vidékében szállítván, az szákjait is az szegénységnek oda vesztették. Adtak ismét egy négy forintos öllő ártányt, egy tíz forintos vágó marhát, juhot s bárányt egy nehányat; tyuknak, ludnak, réczének, nyulnak s egyéb konyhára való vajnak, tyukmonnak, pintboroknak számát nem is vette az szegénység.

Enyingen telelő Sultzendorff Márton nevű kapitánya vont az szegénységen egyszer nagy barátságos szolgálatjának szine alatt flor. 27, huszonhét, — másszor flor. 5., juhot 1., pintbort 20., kenyeret harminczat, — többször sok ajándékot, bárányt, nyulat s egyéb konyha-toldalékat.

Az summás portion kívül penig az vármegye tisztei kezében adtak servitz-pénzt fl. 47., den. 25., negyvenhét forintokat, huszonöt pénzt. Ismét holmi bitang felvetés portiora, az mely talám az vitézlő magyar rend portiojából derivalodott reájok, ugyan az vármegye tiszteinek, ugymint Luka Benedek és Kenesei Istvának kezében adtak flor. 35., den. 91., harminczöt forintokat és kilenczvenegy pénzt mensis Junii 20. die, 1693.

De itt sincs vége az sok sattszoltatásnak.

Vanosi Lőrincz fejérvári harminczados elsőben száz kila buzáért 125 forintot vert ki reájok, az midőn az buzának kilája egy talléron jóval is fellyül járna; hét kila héján csak mind az száz kilát be kellett hordaniok csak ingyen Fejérvárra. Másodsor azon fellyül megírott Vanosi Lőrincz — az mint ő mondotta — az ő felsége számára való kétszáz kila gabonáért, az midőn két forinton fellyül járna, vetett ki reájok kétszáz tallérokot, melyen nemzetes Bottka Ferencznek itt Lepsénben levő asztagját az szegénység megvevén, midőn minden nyomtató-rész nélkül elnyomtatta volna s Fejérvárra egy pénz szekérbér nélkül mind behor-

dotta volna, — practicat keresvén az dologban, — az jó proviantnak való gabonát csak gaznak s konkolynak fogván, az szegény falun száz forint bírságot vont, melyet nemzetes Veres Páltul negyven kaszásért és két kila muharmagért interesre felkérvén, még ma is az más adóssága alatt vergődik. Maga ha az behordásnak kezdetiben az gabonát nem kedvelte volna, az szegénység az ő tőle kiadott pénzt kiárulhatta volna az gabonából s nem kényszerített-hetett volna száz forintokkal megtoldani az magáéból.

Hogy ezt se vegyük feledékenységbe. Pálffy Miklós generalisnak hol tíz s hol tizenkét — most lovait, most öszvérít, most ökreit — néha három, néha két szolgálkkal kellett teletetnie; az szolgálknak ételek, minden napra egy-egy itcze borok, az marháknak szénájok, sőt többire abrakjok is csak portioján kívül bitangságban ment az szegénységtől, egy pénzt se meg nem fizetvén, se portiojában nem hajtván az szegénységnek. Sőt azon elvettetett szolgálk sokakat az polgárok között megverték, meg is bírságotlakt.

Anno 1693.

Szőke Péter főbíró, Kis Tamás német-bíró. Ebben az esztendőben majd semmi gondviselés nem volt se praedicator-, se schola-házak körül.

A tavaszi vetést igen szűkön tétették, az őszi szokott vetésnek pedig földeit annyira megkisebbitették, hogy az eleitől fogva szokott négy hold föld, melyben tíz, vagy tizenkét kila buza belé takarodott, most csak annyira szállott, hogy öregszerű mag nyolczadfél kila buza belé nem menne, hanem abban is megmaradna. Az széna és gabona takarodás is sok hátramaradással ment véghez, nem lévén semmi gondjok az bírának sem asztalgunknak, sem szénáknak fedéllel és póznával tartozásképpen való betakarására; sem tűzfa be nem szolgáltatódott, sem pedig csak egy karóvég, vagy egy marok sárral való tapasztás az épületekre fel nem takarodott.

Nem volt ezek bíróságában is sem az Istent káromlóknak, sem az szombat-törőknek, sem lopóknak, sem egyéb istenteleneknek méltó s érdemlett fenyítékek, hanem az gyermek az vén emberen és az elvettetett alávaló az tiszteletes emberen böstelen és illetlen beszédekkel és cselekedetekkel elhatalmazott. Sőt megesezt, hogy két alávaló ember, ugymint Csozó Mihály és Csapó Mihály szántszándékkal való lopásban esvén Fejérvárott ez előtt esztendővel Iván-napi vásárkor, midőn szépen intetnének Istennel és az szent ecclesiával való békességre, magokat megkeményítenék és mind ez mai napig poenitentiatartás nélkül az ő bűnöknek sárjában disznó módra hevernének, sokszor Istennek hazudnának, — melyért is mind e mai napig átokban lévén, az Úr vacsorájához nem bocsáttatnak [Későbbi jegyzet: Úgy értem, megbékéllettek nagy nehezen és vonogatással az ecclesiával.]

Lepsényben tehát csak öt évig maradt Kocsi Cs. Bálint.

Eltávozásának, ha nem is legfőbb, mindenesetre hatalmas oka lehetett fizetésének csekély volta. A protestáns lelkészi állomások, a mint most nem nyújtanak valami fényes existenciát, úgy nem voltak akkor sem dúsan ellátva. Egy darab szántóföld, a melynek megmunkálását a hívek legtöbb helyen magokra vállalták, egy pár köből tisztabuza, vagy kétszeres a fő tételek, a melyekhez járul a tűzelőfa s egy kis konyhára való: hús, só, tej, továbbá faggyú, kender stb. és a szőlősgazdák részéről bor.

Kocsi Bálint fizetése saját feljegyzése szerint fentebb olvasható: ilyenformán fizették papjaikat más egyházak is: de 30 frt és 30 kila buza bizony valóságban sem sok, hát még ha a conventio egy része — mint a lepsényiek ígérete — csak papiroson marad!

A föld népe az imént vázolt sarcolások következtében elszegényedett s a kezdetben szűkösen megajánlott fizetést a körülmények mostohasága folytán később sem emelhetette. Mikor meg 1693-ra valami csekélységgel megtoldották, az előljárók nem voltak képesek kötelezettségöknek pontosan eleget tenni s papjok fizetésével hátralékban maradtak. Adósságukat csak három év múlva, 1696. birták letörleszteni, a mint ezt Szeli Sámuel lelkipásztoruk a következőképpen hagyta emlékezetben az egyház jegyzőkönyvében. „*Anno 1696. 5. Julii contentálták t. Kolsi Bálint uramat minden restantiáról a parochiában lepsényi uraimék, melyről quietantiát is adott eő kegyelme.*“

Nemkülönben befolyhatott elhatározására az a sok kellemetlenség, a melyről utolsó évi feljegyzéseiben panaszodik: »Nem volt... az istenteleneknek méltó s érdemlett fenytékek, hanem az gyermek az vén emberen és az elvettetett alávaló az tiszteletes emberen böstelen és illetlen beszédekkel és cselekedetekkel elhatalmazott.«

Sem jövedelme, sem nyugodalma nem levén tehát Lepsényben, könnyen érthető, hogy midőn a pápaiak Séllyei István halála után másik martyr-társát *Cseh Csúzi Jakabot* választották meg papjuknak, őt meg rektornak hívták, ennek biztatására nem volt nehéz magát elszánni arra, hogy katedrát cseréljen s a lepsényi papságból visszatérjen a már ismert körbe Pápára tanárnak.

Az 1693. aug. 8—9. Veszprémben tartott consistorium jegyzőkönyvének ide vonatkozó IV. pontjából értesülünk arról is, hogy ez az egész kerületi papság gyűlésének beleegezésével történt. »*Venerabilis Dominus Valentinus Cs. Kocsi praeunte legitima vocatione eccl. orthodoxae Papensis, communi consensu venerabilis consistorii dislocatus est ad functionem scholasticam, videlicet ad moderationem gymnasii Papensis.*«

Ekkori pápai tanárságáról így ír Révész Kálmán az idézett helyen a Dunántúli Prot. Lap 1890. évf. 679. lapja után. »A pápai főiskola könyvtárában található, de fájdalom, minden személyes

vonatkozás nélküli »inauguralis dissertatio«-jából bizonyos, hogy pápai tanári székét másodízben 1693. november hó 26-án foglalta el.« Majd lejjebb: »Hogy legalább is három évet itt töltött, az bizonyos, mert a pápai egyház 1696. évi számadásaiban júniushó 3.-ról találunk egy bejegyzést, a mely szerint a számadó gondnok »Kocsi Bálint kályhája rakásáért Gerencsér Györgynek 40 pénz fizetett«.

Ez a közlemény azonban helyreigazításra szorul, mert nem mindenben egyez meg a valósággal.

Hogy Kocsi Csergő Bálint a XVII. század utolsó tizedének első felében Pápan rektor volt, az az oktatásügy történetével foglalkozók előtt nem újság. Nemcsak *Mező Dániel* emlékezett erről a dunántúli ref. egyházkerület hivatolt névtárában, de megírta ezt *Tóth Ferencz* is már 1808-ban, közölvén a prot. ekkl. históriájában¹ a pápai tanárok névsorát az iskola régi — egy időben elveszett, de újabban ismét megkerült — anyakönyvből (a melynek eltűntét én is panaszoltam a főiskola történetének vázlatában),² vagy talán annak a pápai egyház levéltárában levő másolatából s lenyomtatta Tóth F. után *Szabó Károly* is Mándi Márton István életrajzában.³

Az anyakönyv szerint rektor volt Pápan:

- 1669. Szeremljei Mihály.
- 1671. *Kocsi Bálint.*
- 1674. Szőke Mihály.
- 1675. Kabaj Mihály.
- 1677. Dobraviczai Miklós.
- 1683. Szeremljei János.
- 1691. Szokolyai György.
- 1694. *Kocsi Bálint.*
- 1696. Csuzi József.

Elfogadhatjuk Révésznek azt az állítását is, hogy Kocsi Bálint ez alkalommal három évig tanított Pápan.

A rektoroknak az anyakönyvből kijegyzett névsora ugyan arra enged következtetni, hogy ekkor nem viselte tovább két esztendőnél tanári hivatalát, mert hogy ha az 1693—94. tanév az ő neve mellett álló 1694 számmal van jeelve, akkor az 1696 utódjának, Csuzi Józsefnek neve előtt az 1695—96. évet jelentheti: de mégsem látszik valószínűtlennek, hogy itt tartózkodásának ideje három év volt. Nem legalább három év, mint Révész K.

¹ *Tóth Ferencz: A magyar és erdélyországi protestáns ekklesiák históriája.* Komárom, 1808. 163—164. l.

² *Mokos Gyula: A pápai reform. főiskola történetéből.* — Megjelent a pápai ref. főiskola 1888—89. értesítőjének I—XLII. l. — II. l. 4. jegyzet.

³ *P. Szabó Károly: Mándi Márton István.* Pápa, 1860. 21—22. l.

mondja, hanem *legfeljebb három* év. Liskay József A pápai ref. egyház levéltára című becses munkájában¹ felemlíti 1696. június 4-kéről az egyház számadó könyvének e tételét: »Kocsi Bálint kályhája rakásaért fizettem Gerencsér Györgynek 40 pénzt;« utána Révész K. is a fenti idézetben. Ez az adat igazolni látszik nemcsak Liskay J. feltevését, hogy Kocsi B. »gályarabsága után ismét Pápán viselt közhivatalt,« de azt is, hogy az 1693-ban felvállalt rektorságától még ekkor nem vett volt búcsút s Csúzi József ő utána szintén ősszel állott hivatalba 1696-ban, éppen mint ő 1693-ban. Hogy pedig Kocsi B. rektorsága nem 1693-mal, hanem 1694-gyel van megjelelve, annak okát abban találom, hogy 1693. november hó végén kezdett tanítani, — a mikor a beiratkozások már megtörténhettek, — ha ugyan egyáltalában voltak, — s új deákok az ő idejében 1694. kezdtek jelentkezni. Az anyakönyv ugyanis az új deákok beiratkozására szánt felvételi anyakönyv levén, benne a névsorok rendszeresen ezzel a fejezettel vannak beírva: Anno.... rectore.... subscripserunt. A tanárok egyebütt nincsenek megnevezve.

Téves azonban Révésznek az az állítása, hogy Kocsi Csergő Bálint 1693. nov. 26. beszéde minden személyes vonatkozás nélkül van, nem különben az is, hogy ekkor másodízben foglalta volna el tanári székét.

Igaz, hogy az iskola anyakönyve szintén csak kétszer említi Kocsit a rektorok között, de ez a Révész K. által különben is figyelmen kívül hagyott körülmény nem elég erős bizonyíték a mellett, hogy ne működhetett volna több ízben is tanárként a pápai iskolában. Nem pedig azért, mert a meglevő anyakönyv nem eredeti példány, hanem a XVIII. század első felében készült másolat, a melybe ekkor csak azokról az évekről írhatták be a rektoroknak és a deákoknak a neveit, a melyekről ezek az adatok megvoltak. Hogy az idők viszontagságai folytán nem egy évről elkallódhattak a feljegyzések s a deákok neveivel együtt említetlen maradhatott több professor is, azt a rektorok névsorának áttekintése után is feltételezhetjük.

Nem látszik valószínűnek sem az, hogy péld.

1585—1600. Hollósi Péter,
 1600—1635. Gömöry István,
 1635—1644. Kálnay János,
 1644—1652. Marosi István,
 1658—1663. Korodj János,
 1677—1683. Dobraviczai Miklós,
 1683—1691. Szeremljei János

¹ Liskay József: *A pápai ev. ref. egyház levéltára 1510—1811.* Pápa, 1875. 212. l.

lett volna tanár, mert ez időben a pápai iskola katedráját a debreczeni alma mater végzett növendékei ideiglenes állásnak tartották, a melyből 1—2, legfeljebb 3 év alatt rendes papságra távoztak; sem az, hogy ezekben az ilyenformán tanár nélkül maradó években mindig szünetelt volna a tanítás.

Különben bizonyos is, hogy p. *Gömöry István és Kálmay János* között tanárok voltak a többek között *Seraphicus Pál, Váczi István, id. Saari István, Domján Ferencz, Mosoni István, Szeli György* stb., a kiknek emlékét az anyakönyv hézagos feljegyzéseiben hiába keressük.

Hogy Kocsi Csergő Bálint rektorsága is ki van egy helyről hagyva, azt a leghitelesebb forrás után állíthatjuk, a melyhez a kétségnak árnyéka sem férhet, t. i. magának Kocsinak sajátkezü feljegyzései után. Az 1693. november 26-án tartott beköszöntő-beszéde fölé ugyanis a leírásakor üresen hagyott terecskére címül később ezt jegyezte sűrű s ennek következtében nehezen olvasható sorokban, a melyeket Révész K. nem méltatott figyelmére:

„*Oratio inauguralis, quam 26. Novemb. 1693. in publico auditorio scholae reformatae Papensis Valentinus C. Kotsi habuit, cum tertium moderamen scholae subiret ex decreto ven. presbyterii.*“

Nem másodsor köszöntött tehát be 1693. őszén, hanem harmadszor; második tanárságáról az anyakönyv hallgat.

Mikor tanított másodsor?

Erre a kérdésre irataiban három egybehangzó feleletet találunk.

Az első ennek a beköszöntő beszédnek következő mondata: »Cum etiam sensibile nimium excellens labefactet sensum, ut cum philosophis docet experientia, quid mirum, si prodeunt *post decenniū situm et squalorem* ab agrestium consortio plus satis hebentato et obtuso caligent oculi ad insoliti vestri conspectus radios.«

A második az 1694. ápril 29. tavaszi közvizsgálaton tartott beszédje töredékének ez a kifejezése: »Dabitur ergo Patres venerandi, Fautores honorandi, Fratres in Christo colendi pro vestro candore veniam, si... memoriae *a decenniū situ* multum obtusae oblivionem haesitaverimus, aut cespitaverimus.«

A harmadik az 1693. nov. 26. székfoglalója előtt olvasható ugyancsak Kocsi Bálintnak sajátkezüleg írt *hét rektori beszéde az 1670-es és az 1680-as évekből*. Az elsőnek czime: »Oratio I. de recta juventutis educatione. Habita Papae anno 1679. mensis *Septemb. 16.*« — a hatodiké: »Oratio, quod inexorabilis severitas in principe non facit ad imperii diuturnitatem. Habita Papae *13. April. 1682.*« — A hetedikén nincs datum; a második az *1680. tavaszi*, a harmadik az *1680. őszi*, a negyedik az *1681. tavaszi*, az ötödik az *1681. őszi* közvizsgálatra készült.

Nem lehetetlen ezek szerint, sőt nagyon is valószínű, hogy *külföldről haza érkezvén, egyenesen Páparra ment* s azonnal elfoglalta újra tanári székét, a melyből Pozsonyba cizáltatván,

papjával, Sellyei Istvánnal együtt a gályákra küldetett. Hogy itt ezúttal 1683-ig maradt, maga mondja az imént említett helyeken; hogy azonban innét egyenesen Mező-Órsre ment-e, vagy időközben egyebütt is hirdette az ígét, a melyért annyit szenvedett, arra nézve forrásaink tájékoztatást nem nyújtanak.

Eddig említett 9 beszédén kívül még 6 maradt ránk: három első tanársága idejéből, az 1670-es évek elejéről, három pedig azzal a kettővel együtt, a melyben tíz évi rusticálását emlegeti, harmadízbeli rektorságából, az 1690-es évek első feléből.¹ Ebből a korból tehát csak négy vizsgálati beszéde van s ez is két évi tanári működésnek felel meg. Ki kell ezt nyomatékklal emelni, hogy ne feledjük, miszerint harmadik évi szolgálatának igazolására nincs egyéb adatunk a Liszkay és Révész által hangsúlyozott, nem elég határozott kúrátori bejegyzésnél.

Harmadszor elfoglalt *tanári székét újra felcserélte a papi katedrával*. Hogy 1698-ban a pázmándi papságban találjuk meg, arra Révész K. figyelmeztetett. Kár volt azonban ennek bizonyítása végett a pázmándi ref. egyház anyakönyvéből kiirnia azt a szükséges, kései feljegyzést, a melyet idéz: mikor annak eredetijét is láthatta és sokkal közelebb érhetne volna. *Tatai Jánosnak* sajátkezűleg írott életrajza ugyanis egyik tanártársának, *Tóth Dániel* úrnak birtokában van Pápán, kitől a legnagyobb örömmel hallottuk azt a szíves ígéretet, hogy ezt a rendkívül érdekes életrajzot, a melyet azzal a lelkiismeretes gondossággal őrzött meg, a mely a tudományok szeretetével együtt szállt rá jeles szüleitől, alkalom adtán a magyar prot. egyháztörténet barátainak közkincsévé fogja tenni. Ha ezt olvasta volna, elmés következtetései sokkal alaposabbak lehettek volna.

Tóth D. úr előzékenysége folytán abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy egész terjedelmében közölhetem, a mit Tatai János házasságáról feljegyzett.

»Deo clementissimo ab ubere matris meae gratiosissime providente, consilio majorum accedente, veni Pazmandinum ad inspicendam virginem nubilem reverendi domini Danielis Farkasdi, confessoris Christi, tandem in Domino pie defuncti, tunc sub cura clarissimi domini Valentini Cs. Kotsi ecclesiae pastoris dicti pagi constitutum, die 17. Aprilis, anno 1698.

Quam in 2-do itinere in absentia domini hospitis, verum in praesentia reverendi domini *Joannis Ujvari p. t. ecclesiae Tapiensis pastoris, tanquam tutoris ejus*, per intercessionem domini Michaelis Olle Motsaiensis et domini Joannis Fekete affinis ex clementi Die gratia in sponsam nactus sum die 29. Aprilis.

Cum dilectis et mihi aggratulantibus sororibus Tataino accersitis, visitavimus tertio pentecostalium die et mensis Maji die 20.

¹ 5 beszédet közöltem a Dunántuli Prot. Lap 1892. évf. 29. s. köv. sz.-ban.

Jurgatur equidem clarissimus hospes, quod in absentia sua res omnis peracta fuerit et omnia subvertere vult, sed frustra.

Deo duce adduxi vitae sociam Juditham Farkasdi septem rhedis et septem equitibus, architriclino ex mea parte domino Michaelae Olle primario, Joanne Fekete affine secundario, inde vero clarissimo domino Valentino Kotsi, copulatore clarissimo domino Stephano Olle Motsai, praesente etiam reverendo domino Joanne Ujvari, paranympo Stephano Neszmeli Literato, anno 1698. die 3. Junij, qui Erasmo ascribitur.«

Ez a Farkasdi Judit annak a Farkasdi Dániel szemerei papnak volt az árvája, a ki hatod magával Eberhard várában hitéért fogságot szenvedett ugyan, de gályákon — mint Révész tévesen állítja — nem volt, mert a várból Kocsi B. tanúsága szerint¹ Németi Istvánnal, Kocsinak a lepsényi papságban elődjével, sikerült elmenekülnie. Az árva 1698-ban, mikor férjhez ment, Kocsi Csergő Bálintnál lakott s valószínűleg házáat is ő vezette ugyan, de nem állott gyámsága alatt; gyámja Ujvári János volt, a ki Mező-Őrsről Pozsonyba citáltatván, együtt szenvedte át K. Csergő Bálinttal a gályarabság iszonyait s akkor Tápon viselt lelkészi hivatalt.

Volt-e Ujvárinak felesége — mint Révész K. feltevése megkívánná — nem tudom, de azt állítom, hogy abban az időben egy sokat hányatott prot. lelkész senkire nagyobb megnyugvással nem bízhatta volna leányának sorsát, mint szenvedéseinek társára, kollegájára, ha az illető özvegy, vagy akár nőtlen lett volna is.

Kocsi maga különben nős ember volt. Lepsényben laktában jó magyar szokás szerint gyakran hitták komának s a kereszteleési anyakönyvben sokszor olvashatjuk ezt a bejegyzést: „*Komák Kotsi Bálint feleségestül.*“ Először 1688. szept. 3-án, utoljára 1693. márcz. 21-én. Pápára is feleségestül jött 1693. őszén, a lepsényi temetési anyakönyvben legalább Kocsi Bálintné neve nem fordul elő; azonban hogy Pázmándra együtt mentek-e át, nem bizonyos Tatai I. nem említi, pedig alkalomszerű lett volna feljegyezni róla, ha élt volna, pártolta-e házasságát, vagy sem, midőn a bosszús férj »omnia subvertere vult«.

Ennyit egyelőre az Irodalomtörténeti Közlemények cikkére »A pápai ref. főiskola történeté«-hez gyűjtött jegyzeteimből.

Nem sok, de tény.

MOKOS GYULA.

¹ Narratio brevis Lampenál Hist. Eccl. Ref. in Hung. 813. l. — V. ö. Németi I. feljegyzését fentebb.